

הרב שמואל ישמח

ישיבת היכל אליהו

תיקון ליל שבועות

התפשטות המנהג ♦ סדר הקריאה ♦ חציו לכם

במאמר זה נסכם בקצרה ובאופן מעשי את הנהגות ה'תיקון' הנאמר בליל חג השבועות. בסעיף הראשון נסכם בתמצות את מקורות המנהג. בסעיף השני נסכם את סדר הקריאה. כמו כן נדון בסיום מאמרנו (בסעיף השלישי) בדין 'חציו ליי' שנפגע לכאורה בעקבות מנהג ה'תיקון'.

א.

התפשטות המנהג^(א)

תיקון ליל שבועות נזכר לראשונה בזוהר הקדוש, שם מובא שכך נהגו 'חסידים הראשונים', כדי לקשט את הכלה ולתקנה [ורק המג"א, שנים רבות לאחר מכן, הוסיף ש"אפשר לתת טעם ע"פ פשוטו שזה תיקון למה שישראל ישנו בליל מתן תורה^(ב)]. מעלות גדולות נאמרו על מי שנוהג

(א). רובו של סעיף זה אינו אלא סיכום מהמובא בספרים שעסקו בנושא. מכיון שכך המקורות צוינו ללא מראה מקום מדויק, אלא במקומות בהם נתחדש לנו דבר. לסיכום המקורות בענין זה ראה: מחזור המבואר (לחג השבועות); נטעי גבריאל שבועות (בגוף הספר, וכן בסופו בסי' ד); שו"ת וישב הים (לרב יעקב משה הלל, ח"ב סי' יב), ובעיקר בסיכום המפורט שבספר 'שרשי מנהגי אשכנז' (ח"ג, עמוד 268 ואילך) שהאריך בזה כיד ה' הטובה עליו, עי"ש. להרחבה נוספת ראה במקורות שהובאו בחוברת שהוציאו ב'מכון פועה'.

(ב). אמנם לענ"ד יש לחזק דבריו מדברי ה'לקט יושר' המציין כי רבו, בעל תרומת הדשן, ישן

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

כך^ג. אט אט נתפשט המנהג לכל שדרות העם: באר"י כבר מובא שכך 'צריך האדם... ופשט המנהג בישראל', וכן נהגו "כל בעלי תורה" (ר' אברהם הלוי ברוכים, מגדולי צפת), ובשל"ה (ש"כ-ש"צ) כבר מובא ש"המנהג הזה נתפשט בכל א"י ובכל המלכות אין נקי, כולם כאחד מגדולים עד קטנים, וכן קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם". ובחיד"א (תקס"ו) ש"זה המנהג קבוע ברוב ישראל".

כאמור המנהג פשט בכל עדות הספרדים כבר מזמן האר"י, ואצל האשכנזים מצינו שפשט המנהג אצל המדקדקים בזמן השל"ה (ש"כ-ש"צ), ובמנהגי וורמזא (לר"י שמש, שנת ת"ח) הביא ש"יש לומדי תורה" שנהגו בזה, ובזמן המג"א (תמ"ג) התרחב ל'רוב הלומדים' ומשנת ת"ע לערך התפשט גם אצל פשוטי העם, ומופיע כמנהג פשוט לכל [בקיצו"ש"ע ועוד].

בדורנו נתגלה שכבר פילון מביא שהיו שנהגו כך כבר בזמן הבית השני "להיות נעורים כל הלילה, והיו עוסקים במנהגי חסידותם ובתפילות", ועוד נתגלה שר"מ די-ליאון (נפטר ה'ס"ה) הביא שבתקופתו יש 'יחידים השרידים אשר ה' קורא' ש'קבלת אבותיהם בידיהם' ללמוד כל הלילה. עוד מצאו שר' דוד בר' יהודה נכד הרמב"ן הביא ש"נהגו הקדמונים ז"ל משרתי עליון שלא לישן... וקבלת אבותיהם בידיהם".

והשכים מוקדם ולמד סמ"ק, או בהלכות ת"ת לרמב"ם. כמו כן כתב בשכנה"ג תצד, ה: "וקיבלתי שעיקר התיקון להיות ניעור באשמורת הבוקר". נראה שדבריהם קרובים לדברי המג"א, שהרי נראה שאין טעם לקשט הכלה אלא להיות ערים בבוקר (ולדבריהם נראה שיכול לישון בלילה, ובלבד שיקום לפנות בוקר).

ג). שהעוסק בתורה כל הלילה ישלים שנתו ולא יארע לו נזק באותה שנה (מהרח"ו ע"פ הוזהר, הובא במשנ"ב), ונפטר מעונש כרת (מהרח"ו), ועוד.

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

פוסקים ות"ח רבים כתבו לומר התיקון^ה, וכמה מגדולי ישראל שלפחות יאמר התיקון הקצר כסדר שתיקן האר"י^ה, כפי שיבואר להלן.

לפי נסיוני הדבר אורך כשעה [בקריאה בקול רם ובטעמים, ללא מנין]. אמנם יש גדולים שכתבו ללמוד בתחום בו ילמד טוב יותר^ה.

(ד). אמנם ישנו יוצא דופן, הלא הוא ה'חק ליעקב' שהביא בשם זקינו הרב אהרון שפירא שהתיקון מיועד לעמי הארץ (וחיזק דבריו בילקוט אברהם או"ח תצד אות קכו), אך האליה רבה שהיה נכדו של הרב שפירא כתב לומר את התיקון שהוא 'ממידות פרישות וזהירות', ונוסף לזה דברי החיד"א [וכע"ז כתב בימינו הגר"ש דבליצקי] הכותב שזהו תרתי דסתרי להישאר ער כמנהג המקובלים ולא לנהוג כדבריהם בסדר הלימוד (אמנם ראה בדברינו לעיל שנמצאו לכך מקורות קדומים בנוסף לזוהר, וראה גם להלן במה שציטטנו מדברי החיד"א שמשמע שעיקר התנגדותו היא מחמת ששינו מהמנהג, ורואים שכבר בימיו "קצת לומדים קבעו ללמוד פרק מהרמב"ם מהי"ד החזקה, ויש שלמדו האידרא, ולא רצו ללמוד תיקון האריז"ל...") ולכך התנגד החיד"א. בילקוט יוסף כתב (ע"פ דברי הגר"ע יוסף) לומר את התיקון, ומ"מ כתב שהלומד דבר אחר אין מוחים בידו מפני שיכול להסתמך על ה'חק ליעקב'.

בספר 'שרשי מנהגי אשכנז' חיזק ביותר את הצורך לומר דווקא את התיקון, והביא שמצאנו רבנים רבים ביותר שאמרו את התיקון, וביניהם הב"י, החוות יאיר, היעב"ץ, החיד"א, הפרמ"ג, הקיצוש"ע, הבא"ח, השל"ה, הפלא יועץ, היסוד ושורש העבודה, ה'נתיבות', החת"ס, הגר"ע הילדסהיימר, המקובלים והאדמו"רים לדורותיהם, וגם הליטאים בדורות האחרונים כמו האדר"ת והסטייפלר ומשפחותיהם, הגרש"ז אויערבאך ובניו, ר' משה סולוביצ'יק והרב שטינמן יבלח"א, ועוד ועוד. הרב יעקב משה הלל הוסיף ראייה מכך שרשב"י וחבורתו נהגו בזה, ובנטעי גבריאל הוסיף שכן נהג החת"ס והגר"א. על כך הוסיף לציין ב'חבל נחלתו' יח, יב, שהגר"ד הלוי (עשה לך רב ה, ס) כתב לומר את התיקון בדווקא, וכן כתב בשו"ת 'משנה הלכות' (טו, קסח).

יש להעיר שבמג"א ועוד מובא ללמוד 'בתורה' ולא מוזכר תוכן הלימוד, אך נראה שלא ירד לפרט את הדבר.

(ה). וכ"כ הגר"ש דבליצקי [הובא במחזור המבואר] וכן בכף החיים (תצד, ס"ק ח'), וכ"פ הגר"מ אליהו, ובסידורו כתב: "בחורי ישיבה שרוצים ללמוד גמרא או מי שאינו יכול להיות ער כל הלילה לפחות ילמד את התנ"ך המסודר בספרי התיקון, קטע מהמדרש וקטע מהזוהר" (ולענ"ד נראה שמי שאף בזה לא יכול מ"מ ילמד כסדר התיקון של אגרת ר"ש אלקבץ או לפחות את סדר

בפרק הבא נבאר מהו סדר האר"י ומה המקור להוספות המובאות במחזורים.

ב.

סדר הקריאה

בזוהר מובא באופן כללי שיעסוק "מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים ובמדרשות המקרא וברזי החכמה", אולם מאידך כתב שיעסוק בתושב"ע¹, ולהלן נעסוק בתירוץ לסתירה זו. נכדו של הרמב"ן כתב כע"ז: "בתורה בנביאים ובכתובים (ובהמשך: 'ומכתובים למשנה') ומדלגים בתלמוד ובאגדות

הרמ"ק שנביא להלן).

1. יש שנהגו ללמוד בליל שבועות את ספר המצוות (ב'חבל נחלתו' כרך יח סי' יב הביא שמשו"ת שואל ומשיב תליתאה ח"ב סי' כט עולה שנהגו ללמוד ספר המצוות, וביחווה דעת ח"ג סי' לב שכן מנהג 'רבים וכן שלמים', וכן נהג כידוע הראי"ה קוק, וראה אגרות הראי"ה ח"ב אגרת תר"צ, וכן צמח צבי אגרת כ"ד) אמנם אין מכך ראייה, שהרי ייתכן שבנוסף אמרו את התיקון. הגר"א נבנצאל (ירושלים במועדיה לשבועות, שו"ת, סדר הלילה) כתב ש'דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד' ושבישיבות בהם נוהגים ללמוד גמרא יעשה כמנהגם והוסיף שמי שאבותיו נהגו לומר תיקון יכול ללמוד דבר אחר אם חושב שכך ילמד יותר טוב. הרב יעקב משה הלל כתב שצריך לומר התיקון ומ"מ בחור ישיבה לא יפרוש ממנהג שקבעו ראשי הישיבה, אך הרוצה להתחסד ימצא בוודאי שעה קלה לומר פסוקי התנ"ך (שהם העיקר כמבואר להלן). בילקוט יוסף כתב לומר התיקון ומ"מ כתב שהלומד דבר אחר אין מוחים בידו מפני שיכול להסתמך על ה'חק ליעקב' (וכ"כ ביחוו"ד ח"ג סי' לב על בחורי ישיבה הרגילים ללמוד גמרא בלילה זה "אין למחות בידם, שיש להם על מה שיסמוכו... ורק מהיות טוב נכון לחוש לדברי רבותינו המקובלים ללמוד התיקון בכנופיא ובחבורה. ואם רוב הציבור קוראים התיקון אין ראוי ליחידים לפרוש מהם..."), ובמקראי קודש (לגרצ"פ פרנק פסח ח"ג סל"ד) נקט שטוב הדבר לכתחילה ללמוד בנושאים בהם לבו חפץ, אמנם לא הביא מקור לדבריו, ובאור לציון (ח"ג פי"ח סי"א) כתב שגם בחורי ישיבה יאמרו את התיקון אלא אם כן הוא נגד הוראת ראש הישיבה שלהם.

2. וגם הובא שם שהיו רשב"י וחבריו מחדשים חידושי תורה "ומחדשין מילי דאורייתא".

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

וקורין בחכמות של סתרי תורה עד אור הבוקר". וכע"ז בר"מ די-לאון.
כמה סדרי קריאה מפורטים נערכו על בסיס הדברים הכלליים הנ"ל:
סדר שתיקן הרמ"ק (וסדר דומה שהובא ב'סדר היום'), סדר שהובא באגרת ר'
שלמה אלקבץ, סדר מהאר"י הקדוש, וסדר שתיקן השל"ה הקדוש". שני
הסדרים האחרונים נתפשטו: הספרדים נהגו בסדר האר"י, והאשכנזים
בסדר השל"ה. השל"ה הסכים לכל דברי האר"י (למעט קריאת מגילת רות)
אלא שהוסיף עליו הרבה.

כאמור לעיל יש מגדולי ישראל שכתבו שראוי לכל אדם לומר לפחות
את הסדר שנתקן על ידי האר"י. ישנם גם בני תורה שמעוניינים לקרוא
את התיקון מחד, אולם מעוניינים מאידך להשמיט חלקים ממנו כדי
שיוכלו להספיק וללמוד גם גמ' ופוסקים. משום כך סידרנו כאן את סדר

ח. נציין את השינויים שיש באגרת ר"ש אלקבץ וברמ"ק (ב'סדר היום' הובא סדר קריאה הדומה
לסדר של הרמ"ק): באגרת אנו מוצאים את כל הסדר שהונהג באר"י, בשלש שינויים מרכזיים:
א. אין את העקרון של 3 פס' ראשונים ואחרונים בכל ספר כדברי האר"י, ובמקום זאת יש עקרון
של התחלה וסוף של התורה (ולכן כתב לקרוא בסוף ספר דברים לד, א- יב) וסיום הכתובים (ולכן
כתב לקרוא בפס' אחרונים של דברי הימים). סיום הנביאים כנראה אינו נצרך כיון שהנ"ך נחשב
ליחידה אחת.

ב. כמו"כ אנו מוצאים שבאגרת נוסף לקרוא בתהילים פרק יט, ופרק סח, ופרק קיט, ושיר
השירים, ונחסר הקריאה בפרשת ראה מ'שבעה שבועות תספור לך' (טז, ט) עד סופה.

ג. אחרי התנ"ך כתב שבנוסף ללימוד הנסתר ילמד משנה.

בסדר של רמ"ק אנו מוצאים גם כן כמו באגרת, אלא שאצלו יש כמה שינויים לעומת האגרת:

א. הושמט העקרון של קריאת סיום התורה וסיום הכתובים.

ב. הוא משמיט את הפטרת יום שני של שבועות (נראה לענ"ד שכיון שהרמ"ק חי בא"י ממילא לא
נהג יו"ט שני).

ג. הוא הוסיף רק את פרק סח בתהילים (אך לא מוסיף את פרק יט ופרק קי"ט).

ד. כמו"כ הוסיף שיש ללמוד מסכת אבות ותרי"ג מצוות מאזהרות רש"ג.

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

הקריאה באופן שייקל על כל בן תורה לפתוח תנ"ך בליל שבועות ולקרוא את התיקון, כשיש בידו היכולת להבחין בין דברי האר"י לבין תוספות השל"ה, וכן להבחין בתוספות שנוספו ב'תיקונים' שונים שנדפסו (נעיר גם על כמה פרקים שנשמטו באגרת ר"ש אלקבץ ובסדר הרמ"ק, כדי שמי שזמנו קצר ביותר יוכל לדלג עליהם).

דברי האר"י הקדוש יובאו בכתב רגיל כזה. תוספותיו של השל"ה הקדוש מובאים בכתב קטן כזה^ט. (הערות שלנו מובאות בכתב קטן שכזה בתוך סוגריים). בכתב קטן ונטוי כזה צוינו תוספות (מתיקון 'מחזור המבואר' לאשכנזים, ותיקון 'כוונת הלב' לעדות המזרח, ותיקון 'קול אליהו' ע"פ פסקי הגר"מ אליהו, וכדו').

פירוט סדרי הקריאה

באר"י מובא שמכל פרשה בתורה וספר בנ"ך יקרא 3 פס' ראשונים ו- 3 אחרונים [אא"כ הם חלק מפרשה קטנה של 4 או 5 פס' שאז יקרא את כולה].

ט. לפי השל"ה ישתדל שהקריאה תהיה במנין, וכבר בווהר מובא שתהיה בחבורה, וכתב בחיד"א שכן מנהג הספרדים, וכן פשט אצל האשכנזים. כמו"כ באגרת מובא שיקרא בנעימה, ובאר"י מובא שיקרא בקול [חוץ מאיכה], ובשל"ה מובא שיקרא בטעמים. השל"ה הוסיף י"ג קדישים (אמנם לר"ח פלאג'י יש סדר אחר בקדישים: בסוף כל אחד מהחלקים הבאים: תנ"ך, אדרא רבה, תיקון חצות, תהילים, גמרא, 2 קדישים במדרשים, מוסר, בקשות. ב'שרשי מנהגי אשכנז' מובא בשם גדולי הונגריא שלא נהגו לומר קדישים בלילה זה). הבא"ח הביא שילמד "בחשק גדול ושמחה גדולה ובהתלהבות הלב" ו"לא יפנה לבו לבטלה ויתגבר כארי לדחות השינה" (בא"ח במדבר ג). בסידור הגר"מ אליהו כתב שגם בלילה זה "טוב מעט בכוונה מהרבות בלא כוונה". עוד הביא מהשל"ה שטוב לדבר בו רק בלה"ק, ושיכול להפסיק לדברי מוסר והתעוררות, ויזהר משיחה בטילה.

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

בנוסף מובא באר"י שיקרא את ההוספות הבאות:

בראשית: בראשית א, א - ב, ג.

בא: שמות יג, א - סוף הפרשה.

בשלח: מתחילת הפרשה - טו, כו.

יתרו: מ"בחדש השלישי" (יט, א) עד סוף הפרשה^(ז).

משפטים: מ"ואל משה אמר" (כד, א) עד סופה.

כי תשא: לד, א - סוף הפרשה.

אמור: נוסף בתיקון של 'מחזור המבואר' (לאשכנזים) ובתיקון הגר"מ אליהו (לספרדים) לקרוא מ'וספרתם לכם' (כג, טו) עד 'לעני ולגר תעזוב אותם אני ה' אלוקיכם' (כג, כב), שהוא מענינא דיומא, ולא מצאתי לזה מקור קדום יותר^(א).

נשא: ברכת כהנים (במדבר ו, כב - כז).

פנחס: נוסף בתיקון של 'מחזור המבואר' וב'כוונת הלב' ובתיקון הגר"מ אליהו לקרוא מ'וביום הביכורים' (כח, כו - לא), כנראה ע"פ הגהת ר' שמואל ויטאל בשער הכוונות שם (ראה 'הגהות וביאורים' לרב מנחם מענכין הלפרין שם).

ואתחנן: מ'ויקרא משה אל כל ישראל' (ה, א) עד 'על מזוזות ביתך ובשעריך' (ו, ט).

(י). את עשרת הדברות (כאן, וכן להלן בפרשת ואתחנן) יש לקרוא בטעם התחתון (הרגיל), ולא בטעם העליון שבו קוראים רק בציבור (מג"א תצד א, שועה"ר יא, ביאו"ה שם, אמנם בחלק מה'תיקונים' שנדפסו מובא הטעם העליון). יש שנהגו לעמוד בעת אמירתם.

יא). וצ"ע, שהרי בתיקון הגר"מ אליהו הביא באות ו: "טוב ללמוד סדר התיקון ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, כי הוא נתקן ע"ד האמת, והוא מתוקן ומקובל מפי המהרח"ו הקדוש ז"ל מספר 'עץ חיים' שע"פ האר"י ז"ל וע"פ הזוהר הקדוש..." (וכ"כ הגר"מ הלל בשו"ת וישב הים שם עמ' קצד, שבתחילה ילמד סדר האר"י ללא הוספות השל"ה, עיי"ש). וכן צ"ע על ההוספות בתיקונו בפרשת פנחס, משלי, תרי"ג מצוות, ועוד.

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

עקב: י, יב - יא, ט, וכן 'והיה אם שמע' (יא, יג - כא).

ראה: מ'שבעה שבועות תספור לך' (טז, ט) עד סופה (מושמט באגרת ר"ש אלקבץ וברמ"ק).

קדיש (יתום) בסוף התורה.

שמואל ומלכים: (מוסכם על כולם שחלוקת ספר שמואל לשני חלקים אינה יהודית, ולכן אין להתחשב בה, וכך גם לגבי ספר מלכים).

יחזקאל: יוסיף את הפטרת שבועות מ'ויהי בשלושים שנה' עד סוף ההפטרה (א, א - א, כח), ויוסיף פסוק 'ותשאני רוח' (ג, יב).

תרי עשר: (יש אומרים שנחשב כספר אחד²), ולפי זה קוראים רק ג' פס' ראשונים של הושע וג' אחרונים של מלאכי) יוסיף לקרוא בחבקוק את הפטרת יום ב' דשבועות (ב, כ³ - סוף הספר) (לענ"ד ייתכן שגם זה אינו אלא בחו"ל, ונראה שלכן השמיטו הרמ"ק).

קדיש (יתום) בסוף קריאת הנביאים.

¹תהילים: פרק יט, ופרק סח, ופרק קיט (וכן באגרת ר"ש אלקבץ, וברמ"ק הזכיר רק את פרק סח).

יב). ראה הערה ב'כוונת הלב' ע"פ המובא ב'אור תורה' סיון תשנ"ד ומחזור עוד יוסף חי, וכ"כ בנטעי גבריאל. בתיקון הגר"מ אליהו הביא את שתי הדעות ולא הכריע. שוב הביאו כעת שבתיקון שיצא בשנת תשע"ב ע"י הרב ש"ץ כתב הגר"ש דבליצקי בהסכמתו (שנכתבה בשנת תשס"ד) שנחשבים כספר אחד, ולעומת זה כעת התפרסם שב'חמדת ישראל' לר"ש ויטאל (העתיד להיות מודפס ע"י 'אהבת שלום') מובא במפורש לקרוא מכל ספר וספר, וכך סובר כעת הגר"ש דבליצקי (כמובא בהסכמתו משנת תשע"ה על התיקון שיצא בשנת תשע"ו).

יג). ובתיקון הגר"מ אליהו מפרק ג פסוק א.

יד). בתיקון הגר"מ אליהו סדר הכתובים הוא: רות, תהילים, איוב, משלי, קהלת, שיה"ש, איכה, דניאל, אסתר, עזרא ונחמיה יחד, דברי הימים.

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

משלי: לא, י - סוף (של"ה, וכן נוסף בגר"מ אליהו וכוונת הלב, כנראה כי הוא בכל מקרה סיום הספר, וצ"ע).

עזרא ונחמיה: (עזרא ונחמיה נחשבים ספר אחד לפי כל הדעות).

איכה: את פסוקי תחילת וסיום איכה יקרא בשקט.

רות: יקרא כל מגילת 'רות' (וכ"כ בכוונת הלב ובתיקון קול אליהו. אמנם של"ה וסדר היום השמיטו את קריאת רות^ט).

שיר השירים: ראה להלן.

קדיש (יתום) בסיום הכתובים.

ששה סדרי משנה: מכל מסכת ילמדו משנה ראשונה ואחרונה (ברמ"ק הוזכר רק מסכת אבות כולה, וכתב שישנה זמן מועט 'כשעה' במשנה ותלמוד^ט). השל"ה הביא שאחרי כל סדר יאמרו קדיש^ט.

ספר יצירה: משנה ראשונה ואחרונה בספר יצירה, ואח"כ קדיש.

זוהר פרשת אמור [רבי אבא ורבי חייא הוו אזלי באורחא] - דחתים בבשרא דבר נש", הובא גם בכוונת הלב, והביא ממחזור 'עוד יוסף חי' שיעדיף לימוד האדרא על

טו). אולי הטעם להשמטה הוא משום שבא"י קוראים בבוקר את מגילת רות (וראה כע"ז במנהגי החת"ס פ"א א-ב שלא היה אומר סדר תרי"ג מצוות כי עלה השחר וסמך על האזהרות שאומרים לפני מוסף), אך יש להקשות על סברא זו מכך שהרמ"ק הזכירה למרות שחי בא"י.

טז). וכידוע נחלקו בזה הדעות: לדעת מהר"ח הכהן לא יאמרו משנה, וכן בחיד"א ובא"ח וכה"ח ועוד, וכן נקטו ב'כוונת הלב' והגר"מ אליהו [ולגבי גמרא הסתפק הרב הלל, והביא מה'זוהר חי' שכתב שרק משנה אסרו אך גמרא ילמד, והרב הלל לא הכריע בדבר], ולעומתם לדעת השל"ה ונכד הרמב"ן ור"א גלאנטי ורמ"ק וסדר היום והב"י ור"ש אלקבץ והרמ"ע מפאנו יעסקו במשנה, וכן מנהג האשכנזים והתימנים.

יז). ב'עבודת ישראל' הביא שלפני הקדיש יאמר 'ר' חנניא', וכן שהקדיש הוא קדיש דרבנן, וכן הביא להלן בכל הלימודים הבאים. בתיקון הגר"מ אליהו אין קדישים, אך ציין לפני האידרא רבה שיש נוהגים לומר שם קדיש דרבנן.

פני הזוהר], ואח"כ קדיש.

תרי"ג מצוות: יקראו לפי סדר אחד מן הראשונים רמב"ם או סמ"ג או סדר אחר (הובא גם בגר"מ אליהו ובכוונת הלב, ברמ"ק הביא לומר אזהרות ר"ש גבירול, ובחיד"א שעדיף ללמוד לפי מנין הרמב"ם), ואח"כ 'ר' חנניה בן עקשיא... וקדיש.

שיר השירים: קרוב לשיאור היום יקראו שיר השירים [וכן הובא ברמ"ק ללא ציון הזמן הראוי לאומרה, ובאגרת ר"ש אלקבץ כתב לאומרה בתוך כדי אמירת התנ"ך], ויאמרו קדיש.

באר"י סיים ש'שאר הלילה בסודות התורה ובספר הזוהר כפי השגת שכלך' [וכן ברמ"ק וב'מטה משה'. גורי האר"י הוסיפו מהאדרא רבה (זוהר סוף נשא דף רמב: "אמר ר"ש לחבריא" - אנן בחביכותא תליא... אהבתי אתכם", ובכה"ח הבא שבזה מקיים דברי הזוה"ק ללמוד ב'רזי דחכמתא'"), וכן נדפס ב'כוונת הלב' (ושם נוספו עוד הוספות רבות, וכן בתיקון הגר"מ אליהו''), ומ"מ עיקר התיקון הוא פסוקי התנ"ך^כ]. (ומהרבה מקורות משמע שרק הראוי לכך

יח). במחזור קול אליהו לפי פסקי הגר"מ אליהו הובא: "כבר נודע מנהגו של רבנו החיד"א ז"ל ללמוד בלילה זו שתי האידרות מעומד גם בעת זקנתו, אשריו ואשרי חלקו (בא"ח במדבר ד)". וב'שרשי מנהגי אשכנז' עמ' 325 הביא מה'בן יהוידע' מכות ג, ע"ב שהביא שהחיד"א עמד בכל התיקון ושיבח מנהגו.

יט). בתיקון קול אליהו (לגר"מ אליהו) הוסיפו מאידרא רבה (זוהר אמור קכו: "ר' שמעון פתח ואמר הולך רכיל מגלה סוד" - "דא רשב"י דאיכרי מכובד בעלמא דין ובעלמא דאתי" (ואח"כ קדיש דרבנן), וכן מהזוהר לשבועות (=אמור דף צז). "ר' אבא ור"ח הוו אזלי באורחא אמר ר"ח כתיב וספרתם לכם" - "וכתיב אחלצוהו ואכבדהו" [וכן הוסיף פיוט 'בר יוחאי' ותפילות לפני ואחרי הלימודים].

כ). כ"כ הרב הלל, שהרי בפרי עץ חיים לא הזכיר מהרח"ו שיש להוסיף על פסוקי התנ"ך, וכך גם בספר הכוונות ישן (שהוא מהדו"ק של שמונה שערים למהרח"ו), ורק בשמונה שערים (בשער הכוונות) הוסיף זאת, וכן בהגה"ה לפרע"ח כתב שכך נהגו גורי האר"י מזמן הר"א פנצ'רי. ואמנם כך הוא בזוהר אך נראה ע"פ הנ"ל שאינו עיקר התיקון. ראה גם כה"ח תצד ס"ק ח' שמי שאינו יכול לומר את התיקון "לפחות ילמד התנ"ך כדי להשלים התיקון".

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

יעסוק בחכמת הנסתר, אמנם בחיד"א כתב שכל אדם ילמד מה שמוזכר כחלק מהתיקון^{כא}, וכן כתב הקיצוש"ע בספרו 'אפריון' לפרשת יתרו).

בחלק מכתבי האר"י מובא שנהגו לומר 'אדרא רבה' (פרע"ח, וכן ב'נגיד ומצוה').

בזוהר ובאר"י ובשל"ה^{כב} מובא שלאחר התיקון טובלים באשמורת הבוקר, ונראה שהוא חלק מהתיקון^{כג} (אמנם יש שלא הזכירו זאת, כנראה מטעם שאסרו טבילה ביו"ט^{כד}).

עד כאן דברי האר"י עם ההוספות שהוסיף השל"ה.

יש לציין שלתרץ את הסתירה שהובאה לעיל מהזוהר שכתב מחד לעסוק בתושב"ע ומאידך הביא לעסוק בתנ"ך, ביאר ב'אור החמה' בשם הרמ"ק (וכ"כ מהרח"י^{כה}) שימעט בתושב"כ וירבה בתושב"ע (וכ"כ בשועה"ר).

כא). התנגדותו היתה למה ששמע "כי קצת לומדים קבעו ללמוד פרק מהרמב"ם מהי"ד החזקה, ויש שלמדו האידרא, ולא רצו ללמוד תיקון האריז"ל... כי אמרו כי דלים הם ולא אסוקי בסתרי תורה" ובתגובה כתב "לא טוב עשו לעשות במה לעצמם ולשנות מנהג כל ישראל... כי הגם כי לא ידעו רזי התורה מ"מ חיובה רמיה עליהו ללמוד הסדר הזה בכלל כל ישראל, ומה גם כי כן אמר רבינו האר"י זצ"ל... ותימה על האנשים האלה המשנים מנהג כל ישראל..." [ומשמע מדבריו שעיקר התנגדותו היא מחמת ששינו מהמנהג, ויש לעיין בזה].

כב). וכ"כ עוד רבים כמו היוסף אומץ (יוזפא), היסוד ושורש העבודה, הסטייפלר, ועוד.

כג). ראה בדברי הרב יעקב משה הלל, ע"פ המובא בזוהר ובמהרח"ו.

כד). כך העיר ב'שרשי מנהגי אשכנז' שברוב המקורות על תיקון שבועות לא מוזכרת הטבילה, וייתכן כי הדבר נובע מהתגדות חכמי אשכנז מקדמא דנא לטבילה ביו"ט (כגון שו"ת מהרי"ל, מקור"ח, מעשה רב, ביאו"ה שכ"ו ד"ה 'אדם מותר' ועוד).

כה). אמנם הרב יעקב משה הלל הבין שכוונת מהרח"ו היא שעיקר התיקון יהיה בתנ"ך ונוסף לזה אח"כ תושב"ע. ובטור ברקת וכן במקדש מלך כתבו שעד חצות ילמד בתנ"ך ומשם בתושב"ע

ולפי"ז כל הסדר הנ"ל בתנ"ך הוא מיעוט הלילה. וכתב הרמ"ק שאין הכוונה ב'תושב"ע' למשנה וגמרא אלא לאגדות ומדרשים וסתרי תורה. וכתב שיעסוק שעה בתורה ושעה בתלמוד ושאר הלילה במדרשים וסודות^(כ). ובטור ברקת כתב שעד חצות יעסוק בתושב"כ ואח"כ בתושב"ע. ויש שביארו שסתרי התורה הם ה'תושב"ע'^(כ) וראה עוד בנטעי גבריא^(ל)

בגר"מ אליהו וב'כוונת הלב' הביאו גם ממדרש רבה פרשת יתרו [ומשה עלה אל האלוקים הדא הוא דכתיב עלית למרום" וכו' - "ולעת"ל כתוב אנכי אנכי הוא מנחמכם", וכתב בכה"ח תצד ס"ק ז' שכך המנהג ושבזה מקיים מש"כ בזוהר שיקרא ב'מדרשות המקרא'], ומעין יעקב שבת פו: "משה בהשכמה עלה" - "ולמה נקרא הר חורב? שירדה חורבה לאוה"ע"^(כח), ומזוהר [בראשית דף ח. ר' שמעון הוה יתיב ולעי באורייתא" - "דחתים בבשרא דבר נש"], ומאדרא משפטים ["תניא ברזא דרזין" - "ישבו ישרים את פניך", וכ"כ כה"ח שם שכך המנהג], וספרא דצניעותא ["פרקא קדמאה תאנא ספרא דצניעותא" - "וידע שבילוי וארחוי"].

[וכתב הרב הלל שאולי אין כוונתם 'עד חצות' בדווקא אלא הכוונה שבתחילה ילמד תנ"ך ורק אח"כ תושב"ע].

כו). וכ"כ ברמ"ע מפאנו וב'יש שכר' וב'אספקלריא המאירה' וב'מקדש מלך' ועוד, וכע"ז בשער יששכר, הובאו בנטעי גבריא^(ל), וראה מה שהביא שם מה'שם משמעון' ומר"צ מלובלין.

כז). וראה ב'אגודת אזוב' [שנת ר"י] שכתב "שיעסוק בתושב"ע כל ליל שבועות" ולא ציין מה ילמד.

כח). וכאן כתב הגר"מ אליהו בתיקונו שיש נוהגים לומר קדיש דרבנן.

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

ג.

חציו לכם

בגמ' (פסחים סח, ע"ב) מבואר שלדעת ר' אליעזר ביום טוב יש לנהוג 'כולו ליי' או 'כולו לכם', ולדעת ר' יהושע "חציו ליי וחציו לכם", ו"הכל מודים בעצרת דבעינן לכם". הלכה נפסקה כדעת ר' יהושע, ומכיון שכך יש לתמוה, שהרי יש מהלומדים במשך כל הלילה שמחמת עייפותם ישנים במשך רוב ככל יום שבועות. לכאורה יש בכך ביטול דין 'חציו להשם', שהרי נראה ששעות הלילה אינן כלולות בחשבון (כן מוכח ממחרש"א ביצה ט"ו, ומהרמב"ם יו"ט ו, יט והג"מ שם כ"ט).

לענ"ד ניתן לצרף כמה טעמים וללמד זכות על ישראל קדושים:

א. לדעת ה'עולת שבת' (הובא במג"א רמב, א) הרי שבשבת ועצרת ההלכה היא ש'כולו לכם' (וכ"פ החכמת שלמה שם, והא"ר שם ס"ק ו', וראה הגהות ר"ב פרנקל שהביא כע"ז מהריטב"א והלבוש, וראה שו"ת דברי יציב ליקוטים והשמטות סימן מא, ס"ק יא שתירץ את קושיית המג"א על העולת שבת. ועיין מחזיק ברכה רמב, ב שהביא בשם 'זרע בירך' שסבר כעולת שבת). אמנם ודאי שרוב הפוסקים חלקו על ה'עולת שבת'.

ב. לדעת הפרי מגדים לא צריך 'חציו' ממש אלא רק 'חלק' [וכ"כ שפ"א ומהר"י אבוהב ודלא כיש"ש (וממנו במשנ"ב תקכ"ט סק"א) ושאגת אריה ורמב"ם וב"ח בשם סמ"ג ור' ירוחם. וראה גם ב'דברי מלכיאלי' (ח"ד, סי' כח) שלדעתו ר' אליעזר סובר שיכול לבחור האם ללמוד או לאכול או

כט). כן כתב מסברא גם הגר"א נבנצאל ('ירושלים במועדיה' שבועות, עמ' ריח, והשווה לדבריו בעמ' רח). ראה גם א"א מבוטשאטש (או"ח, סו"ס תצד, ד"ה 'אודות'), וראה במה שנביא להלן מה'דברי מלכיאלי' והעמק שאלה'.

שניהם יחד ולפי ר' יהושע חייב לשלב את שניהם אולם היחס בין שניהם הוא לפי רצון האדם].

ג. לדעת ה'דברי מלכיאל' (שם) הרמב"ם פסק שלא כר' יהושע ולא כר' אליעזר אלא שיכול לעשות כרצונו. כמו כן יש לצרף את דעת הראשונים שפסקו כר' אליעזר שיכול לעשות 'כולו לכם' (בעה"מ, רי"ד, ריא"ז, וכן דעת הירושלמי לפי הבגדי ישע על המרדכי שבת סי' ר"ל וחי' אנשי שם במקום, ועיין מחזיק ברכה רמב, ב שלדעתו סובר ר' יהושע שבעצרת ושבת צריך יותר מחציו 'לכם'). אמנם רוב הראשונים פסקו כר' יהושע שצריך 'חציו לכם', וכן הבינו בדעת הרמב"ם המ"מ ורוב האחרונים, וכן פסקו בבירור בטוש"ע (תקט, א).

ד. שמא יש מקום לחדש שבחג השבועות נחשב הלילה כיום, ו'לילה כיום יאיר', ובייחוד משום שניעורים בו, ולפי"ז בשבועות באופן יוצא דופן נכללות שעות הלילה בחשבון החלוקה של 'חציו ליי', והדברים מחודשים, ושו"ר כמה מקורות המחזקים זאת (ראה כאן בהערה^ל).

ל. לפי המקובלים הארת ליל הסדר חוזרת בליל שבועות (ראה פרי עץ חיים שער כא, א, בסופו, ועוד), ובליל הסדר הרי מצאנו ש'לילה כיום יאיר' (זוהר ח"ב לח, ע"ב) ולפי זה נראה לומר שכך גם בשבועות, ומשום כך ערים בלילה. שו"ר שכיוונתי לדברי גדולים, שהרי החיד"א (ב'ניצוצי אורות' על הזוהר ח"ג צח ע"א, אות א') כתב שיש לעסוק בליל שבועות גם בתושב"כ (אע"פ שאין קורים מקרא בלילה), ובספר 'צבי לצדיק' (בלאזוב, סיון, מ"ג אות ט) כתב רמז לזה מהפסוק "וקראתם בעצם היום הזה מקרא קודש" שהכוונה על ליל שבועות, על דרך 'לילה כיום יאיר', להורות שהלילה הזו כיום יאיר, גם לענין מקרא שמותר לקרות, מה שאין כן בשאר לילות. כעין זה הביא הרה"ק ר' חיים חייקא מאמדור (מתלמידי המגיד ממזריטש, בספרו חיים וחסד, דף ס, ע"ב) שבשבועות לא נזכר בתורה 'ליל' כיון שנתווסף בו בהירות עד שאין ניכר שום לילה ולכן אין ישנים בלילה זה. עוד אציין למובא ב'נהר מצרים' (עמ' 290) שדן כיצד ניתן לאכול בליל שבועות למרות דברי הזוהר האוסר לאכול לפני התפילה למי שקם אחרי חצות הלילה. הוא מתרץ שהאיסור בזוהר "היינו בישן וקם לו, אכן למי שלילה כיום יאיר אין כאן איסור, דיומא אריכתא הוא לדידיה. ושוב מצאתי הדבר מפורש להרב 'שלמי ציבור' ב'חלבי השלמים' דף י"א

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

אף שלימדנו זכות על מנהג ישראל קדושים, מכל מקום ודאי שראוי לו לאדם לעסוק בתורה ביום השבועות, הן מצד דין זה של 'חציו ליי' והן מצדדים נוספים^(א).

זכות לימוד התורה ביום מתן תורה, על אף העייפות, תעמוד בודאי לישראל קדושים שלא תמוש התורה מפינו ומפי זרענו עד עולם, ויתקיים בנו "בשכבך תשמור עליך, והקיצות היא תשיחך".

ס"ק מב". היתר זה עוסק בכל אדם הנעור במשך כל הלילה, ואינו מיוחד דווקא לליל שבועות, ומ"מ יש כאן אולי רמז שמי שנעור כל הלילה נחשב לעניינים מסויימים כמי ששרוי ביום, והוא רמז בעלמא. שו"ר ב'מועדים וזמנים' (ח"ו, סי' קיב) שכתב שנסתפק במי שלמד בליל שבועות האם כלולות שעות אלו ב'חציו ליי', וכתב: "ומסברא נראה שבשבועות שהפך לילה ליום ועסק כל הלילה בתורה דיצא ידי 'חציו ליי'... לפי שעיקר המצוות שמחה היא ביום טוב וחז"ל חילקו את היום ד'חציו ליי וחציו לכם' מפני שבדרך כלל 'לילה לשינה קאי', אבל בשבועות שכבר עסק כל הלילה בתורה יכול לעסוק ביום יותר בשמחה ד'לכם', ובפרט בעצרת ש'הכל מודים דבעינן לכם'... וצ"ב". יש לציין שבשו"ת דברי מלכיאל (ח"ו, סי' ד') כתב רעיון הפוך מדברינו, והביא שבשבועות באופן יוצא דופן הלילה אינו בכלל החשבון, וכתב שמר בריה דרבינא התענה בדר"כ כיון שאכל בלילה ובזה קיים 'חציו לכם', ורק בשבועות הוא אכל ביום כי "יום שניתנה בו תורה" - יום ולא לילה. שוב מצאתי שכדבריו ממש כתב הנצי"ב בהעמק שאלה (שאילתא סז, אות ח).

לא). ב'לב דוד' לחיד"א (פרק לא) העיר על חשיבות הלימוד ביום חג השבועות, וכ"כ ב'זכר דוד' (פרק מד), אך טעמם אינו מצד דין 'חציו ליי'.

הרב משה בוטון

מנהג שטיחת עשבים בחג השבועות

א.

מנהג ישראל תורה היא לשטוח עשבים ולהעמיד אילנות בבתי הכנסת ובבתים בחג השבועות. וכל המרבה הרי זה משובח^(א).

במאמר זה נביא את אשר העלתה ידינו יד כהה בביאור המנהגים השונים באופן קיום מנהג זה וטעמיו.

מקור המנהג וטעמיו

המקור הקדום ביותר למנהג שטיחת העשבים הוא בסוף ספר 'יורה חטאים' המיוחס להרוקח וכתב שהוא מנהג קדמונים. לאחר מכן המנהג הובא גם במהרי"ל (הלכות יו"ט הלכה ב'), וכן הובא בספר לקט יושר בשם ה'תרומת הדשן' (הלכות יו"ט אות ל"ג)^(ב). וכ"כ בהגהות המנהגים (סיון אות מ"ט).

(א). כ"כ בספר "יפה ללב" (סימן תצ"ד אות ז') בשם ספר קמח סולת. וראיתי בכמה ספרים שהביאו זאת בשם המועד לכל חי, אולם לא מצאתיו.

(ב). ובתרגום שני למגילת אסתר (פרק ג' והובא ברוח חיים אות ד' עי"ש) מוזכר מנהג לעלות על גג בית הכנסת ולזרוק תפוחים ושושנים בחג השבועות, "בירח סיון תרי יומין טבין עבדין ועלין לבי כנשתהון וכו' וקריין יתיה יומא דעצרתא וסלקין לאגר בית אלהון ושדיין חזורי תפוחים [=שושנים ותפוחים] ומלקטין יתהון ואמרין היך מה דמתלקטין חזורי הכדין יתלקטון בניהול וכו' ואמרין דין הוא יומא דאיתיהבית אורייתא לאבהתינא על טורא דסיני".

בברכי יוסף (סימן תצ"ד סק"ו) אף הביא סמך קדום למנהג ממ"ש באגדה שהמן אמר לאחשורוש שמנהג ישראל לשטוח עשבים בעצרת^ג.

המנהג הובא להלכה בהגהת הרמ"א (או"ח סימן תצ"ד סעיף ג): "ונוהגין לשטוח עשבים בשבועות בבית הכנסת והבתים, זכר לשמחת מתן תורה". וביאר המשנה ברורה [ומקורו בסידור רבי יעקב עמדין וכ"כ הלבוש] (סק"י): "שהיו שם עשבים סביב הר סיני, כדכתיב (שמות לד, ג) 'הצאן והבקר אל ירעו' וגו'". ש"מ שהיה שם מרעה.

מנהג העמדת האילנות הובא במגן אברהם (סק"ה) וז"ל: "נוהגים להעמיד אילנות בבה"כ ובבתים, ונ"ל הטעם שיזכרו שבעצרת נידונין על פירות האילן ויתפללו עליהם".

נמצא שיש כאן שני מנהגים שונים החלוקים בטעמיהם ובאופן קיומם. א' מנהג שטיחת עשבים זכר למתן תורה. ב' מנהג העמדת אילנות משום שבעצרת נידונין על פירות האילן.

ב.

מנהג שטיחת עשבים מריחים ושושנים

בחמדת ימים (וכ"כ בספר רוח חיים סימן תצ"ד סק"ד, ובמועד לכל חי סימן ח' אות ל"ג) כתב מנהג שטיחת העשבים באופן שונה במקצת ובטעמים

ג. וכ"כ בספר רוח חיים סק"ד ובמועד לכל חי (סימן ח' אות ל"ג), ובקטע מכת"י רבי דוד הסבעוני (שריד ופליט עמ' 8) גם הביא מדרש זה בשם תרגום יונתן.

ד. וכבר התוספות בעבודה זרה (לג:) למדו הלכה מסיפורו של המן. ועי' בשו"ת נודע ביהודה תנינא (יו"ד סימן קס"א).

האוצר ◆ סיון ה'תשע"ז

אחרים, "נהגו לעטר בתי כנסיות ובתי מדרשות במיני שושנים זכר למתן תורה דכתיב (שה"ש ה, יג) 'שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר', ואמרו (שבת פח:) שכל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא כל העולם כולו בשמים^ה". וכן ב'יורה חטאים' (הנ"ל בתחילת דברינו) הביא המנהג לשטוח שושנים^ו וכתב הטעם לכבוד מתן תורה, ובמהרי"ל הנ"ל גם הביא המנהג, וכתב הטעם משום שמחת הרגל^ז.

ובבני יששכר (מאמר ד' אות ז') ביאר המנהג ע"פ המדרש (רבה ויקרא פרשה כ"ג פיסקא ג'): "ר' עזריה בשם ר' יהודה ברבי סימון אומר משל למלך... כך כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל תורה לאחר כ"ו דורות הציץ הקב"ה בעולמו לידע מה עשה ומצא מלא מים במים דור אנוש מים במים דור המבול מים במים דור הפלגה מים במים והביא קצצים לקוצצו שנאמר (תהלים כט, י): 'ה' למבול ישב' ראה בו שושנה אחת של ורד אלו ישראל ונטלה והריחה בשעה שנתן להם עשרת הדברות ושבת נפשו עליו בשעה שאמרו נעשה ונשמע אמר הקדוש ברוך הוא בשביל שושנה זו ינצל הפרדס בזכות תורה וישראל ינצל העולם".

וכתבו האחרונים בשם השל"ה (שבועות קפ:) מנהג אחר, שמביאים עשבים מריחים, ואין שוטחים את העשבים אלא מחלקים אותם בבה"כ.

ה). ובספר 'כתר שם טוב' (עמ' 13) כתב שמצא טעם זה בספר עתיק. ועי' ברוח חיים (אות ד') שהביא הטעם באופן שונה במקצת, משום שאמרו רז"ל כערוגת הבושם, על כל דיבור יצאה נשמתו והפיח השם יתברך ריח טוב מגן עדן וחזרה נשמתו אליהם. וכ"כ בליקוטי חבר בן חיים.
ו). והראוני במאמרו של הרב שלמה גליקסברג (שיח השדה גליון 5) שהביא אף מקורות קדומים יותר למנהג שטיחת שושנים. עי"ש.

ז). ב'כתר שם טוב' (הנ"ל) הקשה מדוע א"כ אין שוטחים עשבים בכל החגים? ותירץ דמשום שלא כתוב שמחה בחג השבועות עשו בו דבר הגורם לשמחה. ובספר 'אוצר הידיעות-אסיפת גרשון' ביאר כוונת המהרי"ל לשמחה דמתן תורה שהיה שם עשבים וכדברי המשנה ברורה הנ"ל.

ובשושנים נראה שמקיים גם מנהג העמדת אילנות, שהשושנים נחשבים כעץ לעניין ברכת הריח. וגם הטעם הראשון שהביא המשנ"ב לעיל [שהיו שם עשבים סביב הר סיני והראיה דכתיב הצאן והבקר אל ירעו] מקיים, אף שאינו עשב^ח, דכתיב (שה"ש ד, ה): "הרועים בשושנים".

ובספר יפה ללב (סק"ז) הביא טעם נוסף לשטיחת שושנים משום שהתלמידי חכמים נמשלו לשושנים כפירוש רש"י (תהלים מה, א): "על שושנים - לכבוד תלמידי חכמים יסדו השיר הזה שהם רכים כשושנים ונאים כשושנים ומרטיבים מעשים טובים כשושנים". ורמז לדבר דכתיב (אסתר ח, יד): "והדת ניתנה בשושן". ועי' בספר חוט המשולש (עמוד ק"ח) ובספר מנהגי וורמיישא (עמוד ק"י) ודו"ק. [וע"ע שם שהביאו עוד אופנים לקיום מנהג השושנים]. וע"ע בספר נוה שלום (מנהגי נא אמון, סימן תצ"ד אות ג') שנהגו לשטוח עשבים גם בשמחת תורה.

וכתב עוד טעם, שמעשה של וימצא דודאים בשדה (בראשית ל, יד) היה בערב חג השבועות, ולכן ישכב עמה הלילה היה בליל שבועות ויצא יששכר חמור גרם בתורה, והדודאים הם ממין השושנים. וכ"כ במדרש תלפיות (אות ד' ענף דודאים) על פי האלשיך ובספר המטעמים ליפשיץ (אות ע"ז).

ובספר זכרון יהודה (לד: כתב מנהג אחר בשם הגאון בעל האמרי אש, לעטר הספרי תורה בכתרי פרחים ושושנים. וכ"כ בשולחן גבוה (סק"ו)^ט ובבני יששכר הנ"ל. ובספר המועדים (שבועות עמוד 248) כתב שרבי יהודה בן הרא"ש נהג לעטר הספר תורה בירק.

ח. אולם בס' יפה ללב (סק"ז) כתב שעשב שכתב הרמ"א היינו שושנים. עי"ש.

ט. וכתב עוד שנהגו להטמינם בסידורים, אולם יש איסור בדבר משום דאולידי ריחא. וכ"כ בס' בית דוד (סימן רצ"ג), מועד לכל חי (סימן י"ח אות ל"ג) ובכף החיים (ס"ק חן). עי"ש.

ובספר רוח חיים הביא עוד מנהג, ליתן שושנים בעשיות ותולין אותן בביהכנ"ס, ומחלקים לתינוקות של בית רבן שקראו מגילת רות בביהכנ"ס ביום שני, ומוליכים התינוקות השושנים לביתם. [ועיין לעיל הערה א'].

בדרשות חתם סופר (לשבועות תקס"ב) כתב שהמנהג הוא לשטוח עשבים ולרמוס עליהם, כי ראה ויתר גויים (כב"ק ל"ח). ונקרא הר חורב שמשם ירדה חורבה לעולם הזה (שבת פ"ט:).

והרב מרדכי בענט זצ"ל (הובא בפרדס יוסף שמות ב' אות ג') כתב מנהג אחר לשטוח עשבים הגדלים על המים, משום ש"ותשמם בסוף על שפת היאור" חל בשבועות, ע"פ חשבון ג' חדשים מלידת משה רבינו בז' אדר. וכ"כ בספר המטעמים הנ"ל (אות ע"ה).

והרב מבענדין זי"ע בספר 'יכהן פאר' נתן רמז לשמות החג בתיבת עשב עצרת שבועות בכורים, ויש להוסיף כי עשבים ר"ת עצרת שבועות בכורים יום מתן תורה. [ספר אבני נחל ליכטנשטיין עמוד רפ"ח].

שושנים מנייר

והנה ראיתי נוהגים להדביק שושנים מנייר על קירות הבתים, ולכאורה אין למנהג זה כל יסוד ע"פ הטעמים הנ"ל שהרי אין בהם ריח.

אולם שו"ר בספר מי השלוח (בסוף הספר) שנתן טעם כי בחג השבועות נתנה תורה לישראל, ותורה אור, לכן מדביקים ניירות על החלונות היינו שהניירות ממעטים את אור השמש מלהאיר לבית, ותורה אור ולא צריך

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז

עוד לאור השמש, כדכתיב (ישעיהו ס, יט): "לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך". עתכ"ד. ועל פי דבריו יש להדביק הניירות דווקא על החלונות ולא על הקירות^י.

ג.

מנהג העמדת אילנות

בשו"ת שיח יצחק (או"ח סימן רל"ז) הקשה על טעם המג"א הנ"ל, שיזכרו שבעצרת נידונין על פירות האילן ויתפללו עליהם, דא"כ היה להעמיד ענפים מפירות האילן ומדוע מביאים מעצי סרק^א, ותירץ דאסור לכרות אילני מאכל. עי"ש.

והאדמו"ר מסאטמר זצ"ל הקשה גדולה מזו, שלכאורה אם בשבועות נידונין על פירות האילן, מדוע אין מביאים את הפירות עצמם? וכן בט"ו בשבט ראש השנה לאילנות, ובמקום להעמיד אילנות אוכלים הפירות?!

ובאר את העניין בדרך הרמז, שהאילנות הם ההורים והפירות אלו הילדים. ולכן בשבועות בו נידונין הפירות, מביאים את אבותם האילנות,

י). החתם סופר סיפר בשם הראב"ד דברלין על המשכיל מ"ד, שבתחילת כפירתו עדיין היה נוהג מנהגי ישראל בפיזור עשבים ואילנות ושושנים בחלונות, אבל אח"כ הפסיק מנהג זה, והמליץ עליו הרב שמקודם היה מודת במקצת והיה חייב בשבועות ואח"כ נעשה כופר הכל, וממילא נפטר משבועות. [ספר לב העברי חלק א']. וע"ע בספר חוט המשולש (דף מד. בהערה) מש"כ שהחתם סופר הקפיד מאד על מנהג שטיחת העשבים והשושנים.

יא). בליקוטי חבר בן חיים הביא טעם אחר מכח קושיא זאת, שהמנהג הוא זכר למתן תורה דכתיב ביה (תהלים כט): "קול ה' שובר ארזים", "ויחשוף יערות".

שזכות אבותם תגן עליהם. ולעומת זאת בט"ו בשבט בו ראש השנה לאילנות, אוכלים הפירות, ומזכירים זכות הבנים שהרי פירותך מתוקין.

ובחוקתיהם לא תלכו

הנה החיי אדם (סוף הלכות פסח) הביא שהגר"א ביטל מנהג העמדת האילנות, מפני שעכשיו הגוים מעמידים אילנות ביום חגם, ויש בזה משום ובחוקתיהם לא תלכו^(ב).

ונראה ליישב המנהג ע"פ מש"כ מרן הבית יוסף (יו"ד סימן קע"ח) בשם מהר"י קולון, דלא שייך ובחוקתיהם לא תלכו אלא במנהג עכו"ם שהוא דרך חוק בלי טעם. או דבר ששייך בו פריצת דרך הצניעות והענוה. הא לאו הכי יש לקיים המנהג. וכן פסק הרמ"א שם.

וכן העלה השואל ומשיב ביוסף דעת (יו"ד סימן שמ"ח) שמנהג ישראל להעמיד ענפי אילנות לחג העצרת, תורה הוא. וכ"כ הגאון המהרש"ם בהגהותיו לספר ארחות חיים כהנא (סימן תצ"ד סק"ח). וכ"כ בשו"ת אגרות משה (חלק ח' יו"ד סימן י"א) עי"ש. וכן העלה באורך מרן הגרע"י זצ"ל בחזון עובדיה יום טוב (עמוד שי"ז בהערה), ובשו"ת יביע אומר (חלק ג' יו"ד סימן כד-כה). עי"ש. וע"ע בספר אורחות רבנו (חלק ב' עמוד צ"ט).

יב). ובערוך השולחן (סק"ו) כתב ש"בדורות שלפנינו ביטלו האילנות והעשבים מטעמים שידעו הגדולים שבדור", ובאגרות משה (חלק ח' יו"ד סימן י"א) כתב שכוונתו להגר"א, אולם לכאורה א"כ לא היה לו לאסור גם העשבים. ועי' בספר אורחות רבינו (ח"ב עמוד צ"ט) שגם כתב שאין לאסור אלא האילנות.

האוצר ♦ סיון ה'תשע"ז